

Den Dungen anno 1815

door Harrie Maas

Door gouverneur Hultman van de provincie Noord-Brabant (1814-1820) zijn statistische gegevens bijeengebracht over de gemeenten in zijn provincie. Hij deed dit in eerste instantie voor persoonlijk gebruik. Later heeft hij vermoedelijk de bedoeling gehad die te gebruiken voor een historische beschrijving van de provincie, maar tot een dergelijke publicatie van zijn hand is het echter nooit gekomen.

Hultman had al voor zijn aanstelling als gouverneur grote belangstelling aan de dag gelegd voor het verzamelen van statistische gegevens. Bekend is dat hij tijdens de periode dat hij in Gelderland als griffier werkzaam was (1779-1798) van heel veel Gelderse gemeenten allerlei statistische gegevens heeft verzameld en opgetekend. Na zijn benoeming als gouverneur zette hij dit werk in onze provincie voort. Hij gaf opdracht soortgelijke informatie over de Brabantse gemeenten te verzamelen, alsook ging hij op zoek naar eerder uitgevoerd onderzoek. Met name in de Franse Tijd was er op dit gebied al het een en ander gedaan. Vanuit een bestuurlijke visie werd in die tijd veel waarde toegekend aan een goede administratieve organisatie en het beschikken over administratieve basisgegevens.

In dit kader moet ook de invoering van de burgerlijke stand en de volkstelling van 1811 geplaatst worden. Van Den Dungen zijn onder andere statistische gegevens over de landbouw in 1813 bewaard gebleven¹⁾, en over de gemeentebegroting.²⁾ Aan de hand van die informatie kan een nader beeld worden gevormd van het dorpsleven toentertijd. Dit artikel beperkt zich tot de statische gegevens van Den Dungen over 1815. Het beeld zou namelijk vertroebelen als hier meerdere jaren tegelijk worden behandeld, doordat er geen gelijkheid is in de datagegevens. Over 1815 zijn de gegevens het meest uitgebreid en compleet; daarom is voor dat jaar gekozen.³⁾

Het “statistisch tafereel”, zoals het in het desbetreffende archiefstuk wordt genoemd, is volgens de toenmalige bestuurlijke organisatie gegroepeerd, dat wil zeggen per kanton en per arrondissement. Den Dungen viel toen onder het kanton Boxtel in het arrondissement ’s-Hertogenbosch. Dit arrondissement telde 8 kantons.

Vanwege de overzichtelijkheid is een aantal gegevens uit het hier behandelde archiefdossier in het onderstaande overzicht anders gegroepeerd. De gegevens zijn opgenomen in juni 1815.

Cijfers betreffende de gemeente

Aantal mensen wonend in het dorpscentrum	: 178
Aantal mensen achteraf wonend	: 1092
<i>Totaal bevolking</i>	: 1270

Getrouwde mannen	: 194
Getrouwde vrouwen	: 195
Weduwnaars	: 41
Weduwen	: 58
Meisjes	: 395
Jongens	: 387
Jongens onder de 18 jaar	: 220
Mannelijk geslacht tussen 18–50 jr	: 271
Mannelijk geslacht boven 50 jr	: 131
<i>Totaal mannelijk geslacht</i>	: 622

Katholieken	: 1257
Gereformeerden	: 9
Lutheranen	: 4
Aantal kerken	: 2
Verhouding katholieken – protestanten:	98 9/13 ten opzichte van 1

Aantal publieke gebouwen (buiten de schoolgebouwen)	: -
Schoolgebouwen	: 1

Aantal huizen in het centrum	: 28
Aantal huizen achteraf	: 199
<i>Totaal aantal huizen</i>	: 227

Weerbare manschappen tussen 18 – 50 jaar	: 271
Aantal manschappen dat hier kan worden ingekwartierd	: 390
Aantal paarden dat hier kan worden gestald	: 90
Grote boeren	: 45
Kleine boeren	: 120
Keuterboeren	: 35
<i>Totaal aantal boeren</i>	<i>: 200</i>
Akkerland	: 198 morgen en 577 roeden
Weiland	: 479 morgen en 66 roeden
<i>Totaal gecultiveerde gronden</i>	<i>: 678 morgen en 43 roeden</i>
Jaarlijkse productie van hooi	: 1916.000 kg
Jaarlijkse productie van koren	: 576 hectoliter
Proportionele verdeling	
graanbouw - tarwe	: 1/16 ^e
- rogge	: 3/4 ^e
- boekweit	: 1/8 ^e
- haver	: 1/16 ^e
Paarden jonger dan 3 jaar	: 20
Paarden ouder dan 3 jaar	: 83
<i>Totaal paarden</i>	<i>: 113</i>
Trekossen	: 70
Runderen < 2 jaar	: 245 koeien en 9 ossen
Runderen > 2 jaar	: 468 koeien en 6 ossen
<i>Totaal hoornvee</i>	<i>: 798</i>
Schape	: -
Varkens	: 177
Timmerlieden	: 5
Smeden	: 1
Metselaars	: 3
Bakkers	: 5
Schoenmakers	: 1
Wagens met 4 wielen	: -
Wagens en karren	: 158
Roeischuiten	: 13

Nadere beschouwing

Het aantal mensen dat in het dorpscentrum woonde was opvallend laag, namelijk niet meer dan 14%. Overigens is niet met zekerheid te zeggen wat toentertijd als het dorpscentrum werd gezien. De situatie rond de kerk aan het Grinsel is op de dag van vandaag een vanzelfsprekend antwoord op die vraag, maar in 1815 was dit niet zo eenduidig. Behalve de oude parochiekerk aan het Grinsel, was er een kerk in de Paterstraat. De kerk aan Grinsel was in 1808, na ruim 150 jaar door de protestanten in gebruik te zijn geweest, aan de katholieken teruggegeven. Deze kerk werd echter niet voor de eredienst gebruikt en stond leeg. Door de katholieken werd gekerkt in het kerkgebouw in de Paterstraat. Dit was weliswaar een schuurkerk, maar in 1791-1793 was die helemaal vernieuwd. Dit in tegenstelling tot de kerk aan het Grinsel, die zeer bouwvallig was. Rond de schuurkerk had zich door de tijd heen een nieuw "centrum" ontwikkeld met voorname huizen in de buurt. De kerk in de Paterstraat was voorts veel centraler gelegen dan die aan het Grinsel, dat "op het uiterste der parochie" lag.⁵)

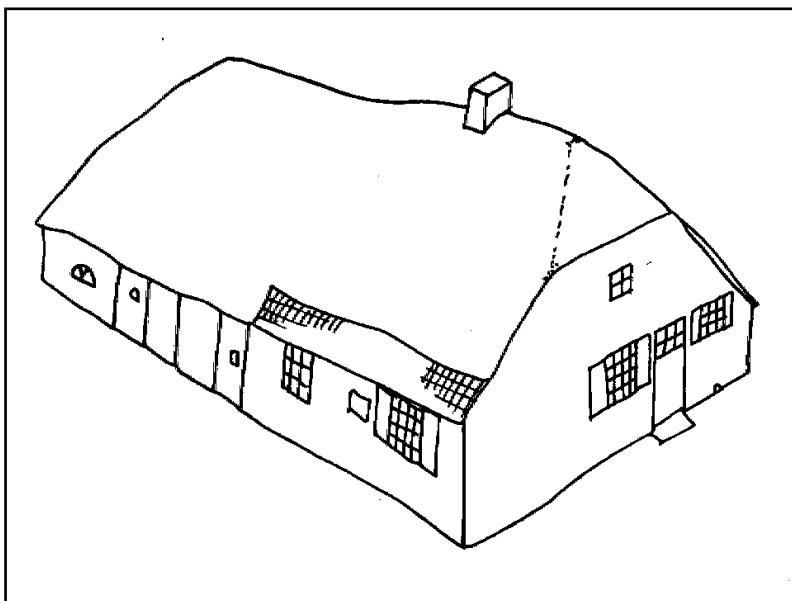
De zo precieze berekening van het aantal katholieken ten opzichte van het aantal protestanten (98 9/13 : 1) heeft alles te maken met de strijd die toen in veel plaatsen werd gevoerd tussen katholieken en protestanten over de teruggave van de oude parochiekerken.

In de Staatsregeling van 1798 was bepaald dat in de plaatsen waar katholieken "de relatieve meerderheid der Zielen zullen uitmaken" zij het recht hadden om hun voormalige parochiekerk weer in bezit te nemen. In Den Dungen was het op zich een duidelijke zaak, maar ook hier ontstond een heel getouwtrek tussen katholieken en protestanten om de kerk aan het Grinsel. Pas toen de financiering van de restauratie helemaal rond was (1821), was het gebruik van deze kerk voor de katholieken veiliggesteld. Het aantal protestanten in Den Dungen was ook in de voorliggende periode niet groot, al

Het huizenbestand in Den Dungen bestond in 1815 voor het grootste deel uit boerderijen. De hier voorkomende boerderijen behoren tot de groep van het zogenoemde 'hallehuis'. Het hallehuis heeft oorspronkelijk in opzet een rechthoekige plattegrond met een driebeukige indeling, waarbij de hoofdconstructie wordt gevormd door een houten ankerbalkgebint.

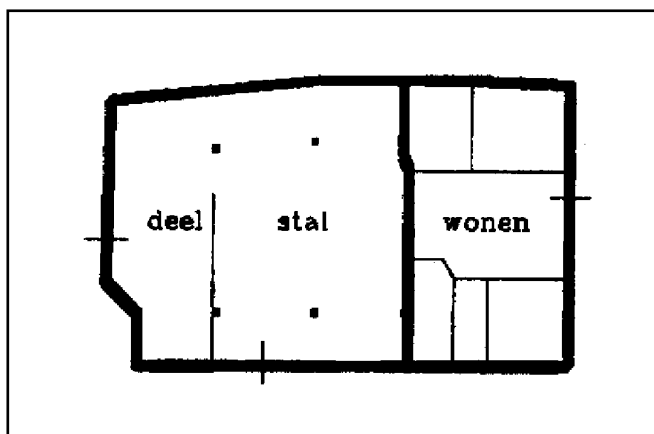
Een in Den Dungen en het Maaskantje veel voorkomend, van het hallehuis afgeleide boerderijtype is de kortgevelboerderij. Hierbij is de voordeur in de korte gevel geplaatst. Er is hier overigens geen sprake van een eenduidige bouwtrant. Zo komen er allerlei varianten voor, bijvoorbeeld een kortgevelboerderij met de staldeuren in de achtergevel, of in de lange zijgevel, of zowel in de achtergevel als in de langgevel.

Het merendeel van de Dungense boerderijen in 1815 was een 'kortgevel', waaronder Bosscheweg 42. Deze boerderij is door de eeuwen heen goeddeels authentiek gebleven, zodat we hiervan een goed beeld hebben kunnen vormen. Onderstaand een tekening van deze boerderij van de hand van Dr. Ir. Sjef Hendriks.⁴⁾

Bosscheweg 42, een voorbeeld van een hallehuis in oude opzet. In 1986 is deze boerderij uit het dorpsbeeld verdwenen..

Plattegrond van de boerderij aan de Bosscheweg 42, getekend door Dr. Ir. Sjef Hendriks.

Bossheweg 42 vanaf de straatzijde (boerderij rechts).

zijn het er wel eens meer geweest dan het aantal van 13 in 1815. Bij de volkstelling in 1811 wordt een aantal genoemd van 29 gereformeerden en 3 lutheranen.⁶⁾

In juni 1815 was er sprake van een oorlogstoestand. Het directe oorlogsgevaar was op 18 juni 1815 afgelopen met de nederlaag van Napoleon tijdens de slag bij Waterloo. Maar ook daarna heerste er nog een tijdlang een oorlogssfeer. Behalve de legers die nog te velde waren, was er nog instabiliteit tussen de landen onderling. De grote mogendheden van die tijd hadden er weliswaar voor gezorgd dat het Koninkrijk der Nederlanden was ontstaan, vele Belgen wilden (toen al) onafhankelijkheid. Dit zou kunnen ontaarden in nieuwe strijdtoneelen. Vandaar dat in de inventarisatie aandacht is voor weerbare manschappen tussen 18 – 50 jaar, voor manschappen die hier kunnen worden ingekwartierd en voor paarden die kunnen worden gestald.

In het overzicht wordt gesproken over grote boeren, kleine boeren en keuters. Het is mij niet duidelijk hoe deze indeling tot stand is gekomen en welke criteria hiervoor zijn gehanteerd.

Het grondgebruik is berekend in morgens, gemeten in Rijnlandse maat. Een Rijnlandse morgen is 6 hont; 1 hont is 100 roeden; 1 roede is 14,19 m². Een Rijnlandse morgen is dus 0,85 ha.

Het genoemde aantal van 678 morgens gecultiveerde grond is opvallend laag, namelijk zo'n 577 ha. Nota bene, in een statistisch overzicht over 1811 wordt gesproken over een omvang van gecultiveerde gronden in Den Dungen ter grootte van 1108 morgens in Bossche maat ⁷⁾, hetgeen neerkomt op 1100 ha (een Bossche maat is 0,993 ha). Deze omvang komt overeen met verschillende andere bron- en literatuurvermeldingen die hierover voor deze tijdsperiode zijn gedaan. Waarom het genoemde aantal van 678 morgens gecultiveerde grond hiervan zo afwijkt,

is niet bekend.

Volgens het “statistisch tafereel” over 1815 was het aantal hectaren aan hakhout, opgaande hout en woeste gronden hier nihil.

De hoeveelheid runderen is lange tijd behoorlijk stabiel gebleven; het aantal stuks vee groeide door de jaren heen maar mondjesmaat. Dit had te maken met het feit dat Den Dungen al een grote “boerderijendichtheid” kende, terwijl er geen woeste gronden meer waren die nog ontgonnen konden worden. Bedroeg in 1815 het aantal stuks hoornvee 798, in 1910 was het nog niet meer dan 832 (556 melkkoeien en 276 kalveren en pinken). Wat betreft het aantal trekossen is de situatie in 1910 wel totaal anders. Alle trekossen waren toen uit het dorpsbeeld verdwenen, terwijl het aantal paarden flink was toegenomen.⁸⁾

Het aantal ambachts- en vaklieden is erg laag. Verder valt op dat bepaalde beroepen niet vermeld worden, bijvoorbeeld kleermaker, terwijl die toch nadrukkelijk bij het dorpsleven toentertijd hoorden. In dit geval moet echter bedacht worden dat veel ambachtslieden woonden op het Maaskantje, dat samen met Den Dungen feitelijk één dorpsgemeenschap vormde.

Vermeldenswaardig is verder het aantal roeischuiten, namelijk 13. Bedacht moet worden dat het Bossche Broek elk jaar lange tijd onder water stond. Een roeiboort was dan nodig om aan de overkant te komen. Vanaf de Keer kon je dan met de boot naar Den Bosch. Maar ook waren er Dungenaren die een bootje hadden om mee te vissen. In de Burgerlijke Stand wordt een aantal personen vermeld die visser van beroep waren.

Noten

- 1) BHIC, Archief Collectie Hultman, Van der Fosse, Van de Bogaerde (1807-1842), inv. nr. 9.
- 2) BHIC, Archief Collectie Hultman, Van der Fosse, Van de Bogaerde (1807-1842), inv. nr. 3.
- 3) BHIC, Archief Collectie Hultman, Van der Fosse, Van de Bogaerde (1807-1842), inv. nr. 2.
- 4) Zie ook: Dr. Ir. Sjef Hendrikx, *Brabantse Boerderijen. Beleven, bewonen en bewaren* (Eindhoven, 1994), pag. 51.
- 5) Chr. van Beurden e.a., *Gedragen door mensen. De betrokkenheid van Dungenaren met hun kerk* (Den Dungen, 2005), pag. 37-41.
- 6) BHIC, Archief Collectie Hultman, Van der Fosse, Van de Bogaerde (1807-1842), inv. nr. 5.
- 7) BHIC, Archief Collectie Hultman, Van der Fosse, Van de Bogaerde (1807-1842), inv. nr. 1.
- 8) Harrie Maas, het agrarisch grondgebruik en de veestapel in Den Dungen anno 1910, deel 1, in: *Het Griensvenneke*, jrg. 31 (2006) nr. 111 (aprilnummer), pag. 46-47.